

Архітектурно-просторова організація сакральних комплексів історичної Волині

**Автореферат дисертації по мистецтву,
мистецтвознавству (Україна)**

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ

ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

ГНАТЮК ЛІЛІЯ РОМАНІВНА

УДК 72.01(477) (042.3)

АРХІТЕКТУРНО-ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ

САКРАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ ІСТОРИЧНОЇ ВОЛИНИ

Спеціальність 18.00.01 –

Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата архітектури

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії, історії архітектури та синтезу мистецтв Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури Міністерства культури і туризму України

Науковий керівник:

кандидат архітектури, доцент

Олійник Олена Павлівна,

Національний авіаційний університет,

факультет архітектури та дизайну,

професор кафедри комп'ютерних технологій дизайну

Офіційні опоненти:

доктор архітектури, професор

Ричков Петро Анатолійович,

Національний університет

водного господарства та природокористування,

завідувач кафедри архітектури

кандидат архітектури, доцент

Івашко Юлія Вадимівна,

Київський національний університет

будівництва та архітектури,

доцент кафедри основ архітектурного проектування

Захист відбудеться 18 жовтня 2010 року о 12.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К.26.103.01 в Національній академії образотворчого мистецтва і архітектури (Україна, 04053, м. Київ, вул. Смирнова-Ласточкина, 20).

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури за адресою: Україна, 04053, м. Київ, вул. Смирнова-Ласточкина, 20

Автореферат розісланий 14 вересня 2010 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

кандидат архітектури, професор Л.В. Прибега

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування напрямку дослідження. Дослідження присвячене аналізу сакральних комплексів Волині як важливої складової містобудівної, архітектурної та духовної спадщини регіону та об'єкта збереження і реставрації.

Сакральні комплекси ? одна з найяскравіших сторінок в історії українського народу – мають величезне художньо-естетичне, науково-пізнавальне, просвітницьке та культурно-освітнє значення. Зважаючи на величезні масштаби руйнацій, яких зазнала культурно-історична спадщина України впродовж XX століття, зростає духовна та культурно-просвітницька роль храмів та монастирів у житті країни. Відтак реставрація,

реконструкція та відбудова пам'яток архітектури стає дієвим інструментом духовного і національного розвитку, відродження самосвідомості українського народу.

Монастир був завжди провідним осередком духовного, культурного, та політичного життя, виконував освітянські функції та формував урбаністичне обличчя міста. В архітектурі та структурі монастирів, що були великими містобудівельними комплексами і немов би відтворювали місто в мініатюрі, відобразилась вся складна історія розвитку архітектури, культури, політичного життя та міжконфесійних відносин.

В останні роки зріс інтерес до історико-архітектурної спадщини та внутрішніх закономірностей побудови храму як уособлення сакрального простору, що зумовило необхідність пошуку шляхів розвитку української сакральної архітектури. Визначився підхід до розуміння архітектурно-просторової організації сакральних комплексів як цілісної системи, що формується об'ємно-просторовими та розпланувальними елементами, об'єднаними специфічними канонічними закономірностями побудови. Відтворення сакральних комплексів у наш час набуває значення самостійного виду науково-проектної діяльності. З огляду на це врахування особливостей архітектурно-розпланувальної організації історичних сакральних комплексів є важливим чинником не лише для проведення реставраційних робіт, але й для спорудження нових сакральних будівель та комплексів. Врахування історичних аспектів є необхідним при дослідженні теоретичних засад формування сакральних комплексів, що має велике значення для процесу професійного навчання архітекторів.

Особливо цікавим в аспекті зазначених проблем є регіон історичної Волині: колишні повіти Луцький, Володимирський, Дубенський; міста Володимир-Волинський, Луцьк, Дубно, Рівне, Острог, Кременець, Клевань, Олика та інші, які розташовані на пограниччі Заходу і Сходу і репрезентують співвідношення місцевих (автохтонних) та запозичених рис у формуванні сакральних комплексів.

В даному дослідженні в ролі сакрального комплексу як наукової категорії виступають об'єкти двох типів: а) монофункційні (репрезентовані окремими храмами з прилеглою територією), б) поліфункційні (архітектурно-містобудівні комплекси, які, окрім храму чи собору, включають об'єднані в межах певної території різнофункційні за призначенням споруди). Ці об'єкти в даному дослідженні розглядаються як складні системи функціонально, структурно та ієрархічно взаємопов'язаних споруд, підпорядкованих ландшафтно-топографічним, містобудівним та конфесійним вимогам.

Поряд з давньою забудовою та швидким темпом зміни об'ємно-планувальної структури, індивідуальність та своєрідна архітектурно-просторова організація історичних містобудівельних сакральних комплексів Волині, а також питання взаємозв'язків форми та середовища набирають все більшої актуальності та потребують поглибленого вивчення.

Виходячи з викладеного вище, ретроспективний аналіз генези та еволюції архітектурно-просторової організації сакральних комплексів Волині є одним з актуальних завдань історії архітектури, який дозволить:

– вдосконалити наукову базу збереження та подальшого розвитку історично сформованих сакральних комплексів Волині;

– сформувані наукові засади охорони та розвитку сакральної споруди у взаємозв'язку з історичним контекстом на основі виявлених рис наступності в оточуючому архітектурно-просторовому середовищі;

– передбачати напрямки трансформації монументальної форми сакральних комплексів та їх архітектурно-просторової організації з урахуванням усталених закономірностей побудови, виявлених в процесі аналізу.

Актуальність дослідження зумовлена:

– необхідністю врахування в процесі роботи з сакральними комплексами як об'єктами архітектури і містобудування сутності та специфіки їх образу, що поєднує в собі формальну і богословську логіку як вияв взаємодії духовної та раціональної складових;

– науковими та практичними потребами в ґрунтовних комплексних дослідженнях архітектурно-планувальної та об'ємно-просторової організації сакральних комплексів історичної Волині з урахуванням змін конфесійної приналежності;

– необхідністю встановлення системи взаємозв'язків сакральних комплексів з оточуючим історико-містобудівним контекстом, а також визначення меж впливу цих змін на оточення в залежності від конфесійної приналежності;

– потребою відродження самосвідомості української нації на прикладах тисячолітньої історії становлення, розвитку християнства та втілення його ідей у самотутніх творах архітектури.

Зв'язок роботи з науковими програмами і темами. Дисертаційне дослідження проводилося в контексті наукової тематики Науково-дослідного інституту теорії, історії архітектури та містобудування (НДІТІАМ), УкрНДІ

проектреставрації, Українського католицького університету (УКУ), кафедри комп'ютерних технологій дизайну Інституту міського господарства Національного авіаційного університету (ККТД ІМГ НАУ). Основні положення та висновки дослідження реалізовано в розділах науково-практичних розробок, виконаних в різних авторських колективах в період з 1991-2010 рр.: науково-проектні пропозиції по регенерації Луцького історико-культурного заповідника; концепція регенерації Луцького історико-культурного заповідника: заходи по реконструкції; ескізний проект регенерації та благоустрою північно-західної частини Луцького історико-культурного заповідника; науково-проектні пропозиції по організації та регенерації історико-архітектурного заповідника “Замкова гора” в м. Житомирі; комплексні науково-проектні роботи по садибі Хаєцьких в с.Томашівка Фастівського району Київської області; проект пропозицій щодо включення історичного центру міста-порту Одеси до Списку Всесвітньої спадщини UNESCO; Структура сакрального простору як відображення літургії; Формоутворення сакрального простору.

Матеріали дисертації використано при розробці проектів сакральних комплексів: ескізний проект планування і забудови вузла “Глушецька площа” з розробкою проекту реставрації Глушецького мосту та монастиря оо. Василіанів у

м. Луцьку; концепція регенерації садиби в с. Томашівка Фастівського району Київської області з пристосуванням під монастир; передпроектні пропозиції по реконструкції та пристосуванню під готельний комплекс колишнього францисканського монастиря по вул.Францисканській 10-а в м. Кам'янці-Подільському, монастир оо. Василіан в смт. Старі Безрадичі, Обухівський р-н, Київської обл., реколекційний центр оо. Салезіан парафії св. Ів. Богослова м. Київ.

Проміжні результати дисертаційної роботи сформульовано у доповідях на п'яти наукових конференціях, а саме на: конференції «Архітектура Волині історія та сучасність» (Луцьк, 1992); міжнародній науковій конференції «Волинь і Волинське зарубіжжя» (Луцьк, 1994); науково-практичній конференції: «Геометричне та комп'ютерне моделювання: енергозбереження, екологія, дизайн» (Сімферополь–Алушта, 2006); міжнародній науково-технічній конференції «АВІА» (Київ, 2007); науковій конференції «Любартівські читання» (Луцьк, 2010).

Мета дослідження – виявити засади та особливості архітектурно-просторової організації сакральних комплексів історичної Волині.

Для досягнення цієї мети вирішувались наступні завдання:

1. Провести комплексне дослідження архітектурно-просторової організації сакральних комплексів християнських конфесій (православні, греко-католики, римо-католики) на території історичної Волині.
2. Встановити етапи еволюції архітектурно-просторової і функціональної організації сакральних комплексів історичної Волині.
3. Виявити чинники, які вплинули на формоутворення сакральних комплексів на різних історичних етапах та визначити ступінь їх впливу на архітектурно-просторову організацію.
4. Визначити особливості формоутворення, а саме функціональної та архітектурно-просторової організації сакральних комплексів в залежності від місто-формуєчих факторів.
5. Прослідкувати тенденції видозміни образу сакральної споруди та особливості формоутворення сакрального комплексу на терені історичної Волині.

Об'єкт дослідження: сакральні комплекси історичної Волині християнських конфесій (православні, греко-католики, римо-католики).

Предмет дослідження: архітектурно-просторова організація сакральних комплексів історичної Волині.

Територіальні межі дослідження: історична Волинь (в межах сучасних Волинської, Рівненської, Житомирської та частково Тернопільської, Львівської та Хмельницької областей).

Хронологічні межі дослідження: X – XIX ст. (зумовлені історико-політичними та конфесійними особливостями розвитку регіону).

Наукова новизна дослідження.

1. Вперше проведено комплексне дослідження архітектурно-просторової та функціональної організації сакральних комплексів християнських конфесій (православні, греко-католики, римо-католики) на території історичної Волині.
2. Проведено критичний аналіз та узагальнення наукових та практичних відомостей щодо формоутворення сакральних комплексів і встановлено етапи їх еволюції та особливості

архітектурно-просторової і функціональної організації з урахуванням змін конфесійної приналежності.

3. Встановлено чинники, що вплинули на архітектурно-просторову організацію сакральних комплексів історичної Волині, серед яких виділено: змінно-тимчасові (світські), які мали індивідуалізуючий вплив, та сутнісно-засадничі (духовні), що створювали типізуючий вплив.

4. Простежено особливості розвитку взаємозв'язків сакральних комплексів з оточуючим містобудівним контекстом, а також тенденції формальної видозміни елементів комплексу та межі впливу цих змін на оточення в залежності від конфесійної приналежності.

5. Визначено особливості архітектурно-просторової організації та формування образу сакрального комплексу, як прояву взаємодії духовної та раціональної складових.

Всі перераховані вище положення виносяться на захист.

Практичне значення роботи полягає у можливості її подальшого використання в архітектурній та містобудівельній практиці, прикладною орієнтацією на реставрацію сакральних об'єктів та регенерацію історичного середовища.

Результати дослідження можуть бути використані для подальшої розробки теоретичних основ розвитку сакральної архітектури та підготовки практичних реко-мендацій щодо дослідження, реставрації та проектування сакральних комплексів.

Матеріали дослідження використані в навчальних курсах теорії та історії архітектури, а також в навчальному посібнику та підручниках, підготовлених автором.

Особистий внесок здобувача полягає у:

- введенні в науковий обіг значного масиву виявлених та досліджених архівних джерел;
- виявленні особливостей архітектурно-просторової організації сакральних комплексів історичної Волині.

Апробація та реалізація роботи. Результати дослідження використано при розробці проектів реставрації та регенерації, а також нового будівництва, зокрема впроваджено в 24 наукових роботах, опубліковано в 10 статтях, доповідях та повідомленнях на 5 науково-теоретичних конференціях та семінарах. Серед них сім наукових праць у виданнях, акредитованих ВАК України в галузі архітектури; три – в інших виданнях.

Структура і обсяг роботи зумовлена специфікою теми дослідження та характером матеріалу і складається: зі вступу, чотирьох розділів, висновків (загалом 165 стор.), списку літератури (430 позицій) та архівних джерел (387 позицій), списку прийнятих скорочень, термінологічного словника, 2-ох додатків, в т.ч. 52 графічні та 52 ілюстративні таблиці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, хронологічні та територіальні межі, мету і завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито сучасний стан вивчення теми, наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, схарактеризовано аспекти їх апробації.

У першому розділі „Історіографія, джерельна база та методика дослідження сакральних комплексів Волині” проаналізовано стан досліджень сакральних комплексів, ускладнених хронологічною віддаленістю періоду та браком документальних даних, зумовлених, зокрема, державною політикою щодо церкви за радянських часів.

п. 1.1. Аналіз історико-бібліографічних джерел показав, що тема архітектурно-просторової організації та семантичних засад формування сакральних комплексів історичної Волині досі не виділялась як самостійний предмет дослідження, але весь час існувала проблема співвідношення "архітектурна пам'ятка – оточуюче середовище", що цікавила багатьох дослідників у різних галузях архітектури.

Серед перших наукових досліджень сакральних комплексів Волині кінця XIX – початку XX ст. слід відзначити праці Й. Дуткевича, О. Прусевича,

О. Яблонівського. Пам'яткам сакрального будівництва присвячене фундаментальне п'ятитомне довідникове видання, укладене Н. Теодоровичем, праці В. Аскоченського, П. Батюшкова, В.І. Витте, І. Гвоздіковського, Г. Котова, Л. Крушинського, Н.В. Переверзева, В. Суслова, Е. Фрітче, О. Щусєва, іконографія Наполеона Орди, А. Прахова, світлини В.Г. Леонтовича та ін.

Історії Волині присвячена велика кількість праць російських та польських істориків XIX - початку XX ст. Але в значній частині їхніх праць історичні події викладено з певною тенденційністю, зумовленою пропагандою польського чи російського імперського погляду на розвиток теренів історичної Волині. Зокрема, історик Д. Антонович, подаючи фактичний матеріал, стверджує, що на українських землях не було національного мистецтва, а українські зодчі у XVII-XIX ст. лише копіювали західноєвропейські архітектурні стилі – бароко, рококо та класицизм. Таку ж упередженість виявляють польські дослідники та історики XIX – першої третини XX ст., які в оцінці стильових особливостей тієї чи іншої споруди, як правило, підкреслюють вплив польської архітектури, ігноруючи характерні риси споруд, котрі свідчать про продовження, наступність будівельних традицій давньоруського зодчества, своєрідність місцевих особливостей. Тим самим досягнення традиційного архітектурно-урбаністичного розвитку України свідомо мінімізуються, а українській спадщині відводиться роль маргінального явища.

В сучасній спеціальній літературі післявоєнної доби, присвяченій сакральній спадщині Волині, необхідно відмітити роботи М. Говденко, О. Годованок, Б.В. Колоска, Л.М. Крощенко, Г. Логвина, Н. Логвин, Г. Мезенцевої, І. Могитича, Ю. Нельговського, В. Овсійчука, П. Ричкова, Т. Трегубової, М. Холостенка, П. Юрченка, присвячені дослідженням окремих сакральних комплексів Зимно, Острога, Луцька без виходу на рівень узагальнень, що є ознакою періоду первинного накопичення фактологічного матеріалу.

Аналіз літературних джерел з історії регіону та розвитку окремих історичних свідчить про відсутність комплексних досліджень, спрямованих на пошук закономірностей формування зв'язків між монументальною формою сакральної споруди та її містобудівним оточенням.

Окремі аспекти такого аналізу, а також питання генези сакрального будівництва України, українського стилю в архітектурі, типології храмів знаходимо в працях Ю. Асєєва, Д. Антоновича, Г. Барановського, С. Безсонова, О. Водотика, В. Вечерського, І. Грабаря, Б. Колоска, О.В. Лесика та О. Лесик, О. Олійник, А. Пилиховського, П. Ричкова, О.

Пламеницької, Я. Тараса та В. Тарас, П. Титова, О. Халпахч'яна, М. Цапенка, С. Юрченка та ін.

Проблематику методології дослідження сакральних комплексів, а також методики їх проектування, реконструкції і реставрації висвітлювали: М. Брунов, А. Бунін, Г. Вагнер, М. Гуляницький, Р. Жук, Ю. Івашко, С. Кілессо, Ю. Криворучко, В. Куцевич, І. Могитич, З. Мойсеєнко, І. Моргилевський, Л. Прибега, А. Рудницький, Л. Скорик, В. Тимофієнко, М. Цапенко, В. Чепелик, Б. Черкес, П. Юрченко, Д. Яблонський та ін.

Аналізом генези та розвитку історичних міст, як системи, з урахуванням розміщення пам'яток архітектури в тому числі сакральних комплексів, а також естетичною складовою формування художнього образу займалися: В. Абизов, Л. Бачинська, М. Дьомін, Г. Лаврик, В. Макухін, А. Мардер, В. Ніколаєнко та ін.

Однак, вищеназвані дослідження не вичерпали проблематики специфіки формування, етапів розвитку та особливостей архітектурно-просторової організації сакральних комплексів, а також не брали до уваги духовний та богословський аспекти в дослідження.

Разом з тим неможливо розглядати сакральні комплекси, не торкаючись богословського феномену та символізму сакрального простору, який розкривали у своїх працях М. Войнар ЧСВВ, Голубцов (архієпископ Сергій), С. Жамота, М. Ісповідник, Є. Кесарійський, М. Любачівський, О. Мень, І. Музичка, М. Соловій ЧСВВ, М. Троїцький, Л. Успенський, Г. Флоровський, П. Флоренський, Ян Павло II та ін.

Архітектурно-просторова організація сакрального комплексу являє собою цілісне утворення, а не просту множинність елементів, тому потребує комплексного дослідження, з урахуванням як етапів формування основних просторово-планувальних елементів та художньої форми, так і богословського феномену та символізму сакрального простору. На жаль, в цій ділянці досі ще не проводились фундаментальні дослідження, звідси, відповідно, й обмежена кількість літературних джерел. І тому сьогодні, як і століття тому, актуальною є проблема дослідження, відновлення сакральних комплексів Волині та збереження їх індивідуальності з урахуванням еволюції архітектурно-просторової організації та конфесійних вимог.

В п. 1.2. Аналітичний огляд архівних матеріалів з досить високим ступенем вірогідності дозволяє відтворити образ сакральних комплексів в тому вигляді, котрий був їм властивий під час укладання самого документу. Серед документів важливе місце посідають матеріали з архівів України (Києва, Львова, Луцька, Житомира, Рівного), Росії (Москви, Санкт-Петербурга), Польщі (Варшави, Кракова), значний масив складають судові протоколи та нотаріальні записи, книги гродських судів, акти візитації, люстрації, інвентарі, заповіти, фундаційні записи, орендні контракти та податкові реєстри. Серед іконографічних матеріалів: топографічні плани, плани міст, кресленики та описи окремих сакральних комплексів, гравюри, фотографії.

Текстові архівні джерела, різноманітні за характером, фіксують факти про будівництво сакральних комплексів на значному хронологічному інтервалі – XVI – XX ст. Описи першої половини XIX ст., зберігаються переважно у Центральному державному історичному архіві (м.Київ), Державний архів Волинської області (м.Луцьк). Збережений у Центральному державному історичному архіві України в Києві масив матеріалів судово-адміністративних установ Володимирського повіту дає можливість реконструювати інституційну історію сакральних комплексів цієї території. До важливих документів автором дослідження також віднесено ревізійні описи замків.

У масиві іконографії провідне місце належить графічним джерелам і зокрема топографічним планам XVII – XX стт., що зберігаються в Російському державному військово-історичному архіві (м.Москва), Російському державному архіві стародавніх актів (м.Москва), Російському державному історичному архіві (м.Санкт-Петербург), Російській державній бібліотеці (м.Москва), Державному історичному музеї (м.Москва), Державній бібліотеці ім.М.Е.Салтикова-Шедріна (м.Москва), Центральній науковій бібліотеці (м.Київ), Львівській науковій бібліотеці ім.В.Стефаніка (м.Львів).

Архівні кресленики сакральних комплексів кінця XVIII – початку XIX стт. виявлені в архівних фондах Москви, Санкт-Петербурга, Варшави. Кресленики, виконані в другій половині XIX ст. виявлено в Державному архіві Житомирської області (м.Житомир). Значний масив архівної документації становлять інвентаризаційні кресленики, які зберігалися в методфонді НДІТІАМ (в даний час у фондах Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки ім.Заболотного, м.Київ).

Багатий іконографічний матеріал зберігається в Національному музеї та Національній бібліотеці Варшави (Museum Narodowe w Warszawie, Biblioteka Narodowa w Warszawie), Національному музеї Кракова (Museum Narodowe w Krakowie), в фондах Варшавської Політехніки (Politechnika Warszawska Zaklad Architektury Polskiej), Бібліотеці Варшавського університету (Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Gabinet Rycin).

Окремі історичні довідки знаходяться в Центральному державному історичному архіві (м.Київ), Державному архіві Рівненської області (м. Рівне).

Отже, використання великої кількості архівних, іконографічних джерел та текстових документів надало автору можливість з досить високим ступенем вірогідності відтворити етапи формування та трансформації архітектурно-просторової організації окремих сакральних комплексів історичної Волині.

В п. 1.3. Методика та методологічні засади дослідження визначено специфіку методологічних передумов, яка, в свою чергу, впливає із характеру та напрямків даного дослідження, стану наукових досліджень, наявних матеріалів, а також наявності джерельної бази. Дослідження архітектурно-просторової організації та семантичних засад формування сакральних комплексів передбачає використання сукупності методичних підходів.

Зважаючи на специфіку обраного напряму, дослідження архітектурно-просторової організації сакральних комплексів базується на законах й універсальних принципах формальної та богословської логіки.

Методологія дослідження полягає в комплексному архітектурознавчому, графоаналітичному, стилістичному та хроно-типологічному компаративному аналізі архітектурних об'єктів та архівних джерел. Застосовуються методичні положення, що передбачають розрізнення двох основних рівнів організації композиційних зв'язків між елементами комплексу: об'ємно-просторовими, пластичними та знаковими семантичними, проведення порівняння та співставлення архітектурно-просторової організації сакральних комплексів на різних етапах їх формоутворення.

Методика дослідження спирається на традиційний архітектурно-логічний аналіз, комплексний аналіз архітектури та планування, проведення верифікаційних натурних досліджень, виявлення принципів функціональної та планувальної організації

З огляду на невисокий відсоток збережених сакральних комплексів в автентичному стані дослідження базується на порівняльному та історичному аналізах, в межах яких паралельно застосовано наступні методи: аналітичний, топографічний, історико-картографічний, історико-фактологічний, метод натурних обстежень, порівняльного аналізу, систематизаційний, статистичний та вибіркового, історико-генетичний, генезисний, графоаналітичний, ретроспективний, архітектурно-стилістичний, етимологічний, термінологічний.

У другому розділі „Чинники формування сакральних комплексів історичної Волині” розглянуто вплив зовнішніх та внутрішніх факторів і чинників (філософсько-богословські, історичні, політичні, економічні, соціальні, науково-технічні, естетичні, місцеві, природно-кліматичні та ін.) на генезу сакральних комплексів історичної Волині, з огляду на її геополітичне розташування та значення.

В п. 2.1. Особливості сакральної сутності, канонічних традицій побудови сакрального комплексу та символіка його архітектурних форм розкрито основні положення богословського розуміння феномену сакрального простору, проведена диференціація сприйняття різними реципієнтами. Кожний сакральний твір виконує функції видимого знаку невидимої благодаті, готує до освячення і святості. Архітектурно-просторова організація сакрального комплексу, у співвідношенні форми та змісту, відповідає основній ідеї вселенськості християнської церкви, надзавданню – бути досконалим образом світу.

Сакральне мистецтво визнається прикладним, а твір виступає не самою святою дійсністю, а лише відносною допомогою у молитві та контемплляції.

Церква вважала себе вправі бути суддею мистецтв, вибираючи з художніх творів ті, що відповідають вірі, благочестю та законам, приймаючи при цьому ті зміни в матеріалі, формі та в декорі, оздобленні, які виникли з часом завдяки розвитку науки та техніки.

Символіка архітектурного формоутворення храму тісно переплітається із богослужінням. Поза літургійним контекстом храм та його архітектурна семантика втрачає своє сакральне значення. Засобами виразу богослужіння стають визначені незмінності (канон), архітектурні форми які опираються на традицію та виступають певними знаками, символами, образами, архетипами, які трактуються однозначно.

Існує дуже мало відомостей про храм як такий, а тим більше про його сим-волічне значення. Визначення храму та його частин як багатоконтекстуальної реальності надавалися отцями та вчителями Церкви на різних етапах історичного розвитку християнства та особливо з появою численних ересей та лженаук. У зв'язку з цим, визначено деяку суттєву відмінність канонів східної та західної церкви. Якщо на сході тривала довга боротьба з іконоборством, то тут і виробились більш чіткі обмеження та правила, чого немає на заході в латинській церкві.

В п. 2.2. Вплив історичних та політичних передумов на виникнення та особливості розвитку сакральних комплексів Волині ? представлено генезу сакральних комплексів у взаємозв'язку з державотворчими, релігійними, суспільними та соціальними процесами. Географічні межі історичної Волині ? досить умовні та нестабільні (неодноразово змінювались протягом століть). Також і назви "Волинь" в різні історичні періоди відповідали різні політичні та адміністративні одиниці.

Відповідно до перебігу історії всі сакральні комплекси, що виникли на Волині з часу становлення християнства та влади князів Рюриковичів та Гедимінів: храми, палаци,

монастирі і т.д., впродовж XVI-XVII ст. були знищені або перебудовані. Особливо багато пам'яток було зруйновано в період польсько-козацьких воєн (в середині XVII ст.) та під час другої світової війни. Значно змінився образ сакральних комплексів у зв'язку з переходом в Унію (XVI-XVIII ст.), та з поверненням у православ'я (XIX ст.). Проникнення та розповсюдження впливів архітектури сусідніх країн саме на терені історичної Волині стає зрозумілим, якщо врахувати тісні економічні, політичні та культурні зв'язки Волині з Литвою, Чехією, Польщею.

Визначено особливості відображення богослужбового та богословського змісту, канонічних традицій в архітектурно-просторовій організації та в глибокому символічному значенні сакрального комплексу, на які мали суттєвий вплив розташування теренів Волині між сходом та заходом. Так, візантійський канон храмобудування обумовлений вимогами літургії – головної дії в храмі – визначає композицію церкви і призначення її приміщень. Архітектурно-просторова організація будь-якої християнської сакральної споруди перш за все базується на канонічних традиціях та передає богословський зміст складових храму мовою архітектурних символів.

В п. 2.3. Диференціація формоутворення сакральних комплексів в залежності від конфесійних вимог представлено основні формоутворюючі елементи відповідно до конфесійної приналежності (православні, греко-католики, римо-католики). Сакральні комплекси Волині пройшли складний шлях розвитку та конфесійних змін, що позначилось на їх архітектурному образі, вплинуло на зміни в архітектурно-просторовій організації та планувальній структурі.

В кінці XVII та на початку XVIII ст. більшість монастирів на Волині перейшли в Унію і були передані до василіанського (базиліанського) чину. Починаючи з XVII ст. монастирі Волині, котрі не прийняли Унію поступово, з різних причин, закриваються, скасовуються, занедбуються, руйнуються. Поряд з тим помітно зростає кількість уніатських та католицьких храмів, котрі зводяться з урахуванням канонічних вимог нових конфесійних спрямувань. Відповідно до цих вимог також переобладнується частина колишніх православних монастирів (Зимненський монастир, Почаївська Лавра). Змін зазнавали в першу чергу західні фасади – прибудова симетричних шести-, восьмигранних башт між ними портик, завершений фронтоном, знімалися куполи - знято з головної Успенської церкви три куполи (середній і два східних кутових), залишено тільки два фронтонні, щоб "уподібнився православний храм латинському".

Після приєднання Волині до Російської імперії в XIX ст. було проведено заходи з реконструкції та реставрації занедбаних православних храмів, створюються проекти перебудови католицьких храмів на православні. На фасадах багатьох Волинських храмів XVII-XVIII ст. (Зимно, Любомль, Почаїв...), з'являються деталі, відповідні до архітектурних форм класицизму: трикутні фронтони, змінюються профілі карнизів, "наклеюються" пілястри, антаблементи. З'являються завершення у вигляді цибулевидної бані, що домінує над спорудою, постаменти на коньках даху та інші декоративні деталі, конструктивно не відповідні структурі волинського храму. Закриваються колишні католицькі монастирі, а костели переобладнуються в прихідські церкви. Для навернення у православ'я чеських та німецьких колоністів в місцях їх поселень зводяться нові церкви при додатковому фінансуванні з боку держави. (церква св. Пантелеймона в Луцьку). Однією з характерних рис перебудови культових споруд є поява дзвіниці: дво- або триярусної з шатровим покриттям. Решта змін мали декоративний характер.

В результаті визначені основні риси автохтонного храмобудування базовані на візантійській традиції, окреслено впливи канонічних вимог східних та західних конфесій

на архітектурно-просторову організацію сакральних комплексів історичної Волині. Виявлено, що сакральна архітектура Волині у своїх формах яскраво відображає політичні та ідеологічні погляди суспільства відповідних історичних умов. Генеза сакральних комплексів відбувалася у взаємозв'язку з державотворчими, релігійними, суспільними та соціальними процесами.

У третьому розділі „Сакральні комплекси у просторово-планувальній структурі міст” розглянуті давні храми та монастирські комплекси Волині, які фактично були першими громадськими будівлями, в містобудівному контексті. Сакральні комплекси відігравали важливу роль у формуванні суспільно-політичної думки, наукового та культурного життя Волині. Окрім свого призначення як релігійного центру монастирі мають яскраво виражені різноманітні функції. До них відносяться монастирі-фортеці в системі оборони населеного пункту чи держави, монастирі-сторожі на підступах до міст, монастирі подорожні для зупинки знаті, монастирі-тюрми (острог), родові, котрими опікувались знатні сім'ї, монастирі-усипальниці, скити, каплиці, лаври і т. ін.

В п. 3.1. Місце сакральних комплексів у планувальній структурі міста проаналізовано специфіку розміщення сакральних комплексів в місті в залежності від спрямованості основної діяльності та відповідні їй функції, від відношення світської влади до того чи іншого комплексу, від його відвідування, наявності святинь, торгових зв'язків. Виявлено, що будівництво нових сакральних комплексів досить рідко здійснювалось у межах історично усталеного міського середовища. Сакральні комплекси зводились, як правило, водночас з освоєнням нових територій, а в деяких випадках навіть випереджали його. У зв'язку з цим виділено основні принципи розміщення сакральних комплексів: а) в центральних частинах забудови; б) на окраїнах поселень; в) поблизу населених місць; г) за межами населених місць.

Монастирі зводилися в різний час та протягом багатьох віків, різними майстрами і в різноманітних природних умовах. Це обумовило не тільки їх значне архітектурне розмаїття, але й специфічні особливості розміщення:

а) домінантне; б) доповнююче; в) підпорядкування; г) домінантно-підпорядковане; д) розчинення, злиття.

Визначено місце сакральних комплексів у формуванні міських агломерацій: а) в системі поселення; б) в системі рельєфу; в) в системі забудови.

В п. 3.2. Просторові взаємозв'язки сакральних комплексів з основними містоформуючими центрами проаналізовано особливості формування містобудівельних структур в залежності від призначення монастиря, його ролі в соціокультурному житті, місцеположення та зв'язків з основними містоформуючими центрами – адміністративними (замком), торговими (ринковою площею), та їх вплив на формування рядової забудови. Характер цих зв'язків відрізнявся достатньо широким діапазоном сумісництва – від домінантної до автономно-підпорядкованої функції. Серед загальних особливостей формування містобудівельних структур в першу чергу є показовими приклади, коли сакральні комплекси здобували функції містоформуючого ядра, приймаючи на себе роль колишніх замкових ансамблів (Межирічі Острозьські, Овруч, Бердичів, Почаїв). Замки часто включали храми як окремі елементи (Корець, Клевань, Кременець, Луцьк, Меджибіж, Острог, Староконстантинів).

У взаємозв'язку сакрального комплексу з площею виявлено, що окрім зв'язку з торговим центром (ринковою площею) при храмах утворювалися власні невеликі відкриті простори,

так звані храмові площі. Виявлено сильне тяжіння сакральних комплексів до ринкової площі, як осередку міського самоврядування. При локації ринкових площ з самого початку ділянки, прилеглі до зовнішніх кутів площі, відводились під будівництво сакральних комплексів. Однак, під час перших локацій кінця XIV – початку XVI ст. вихід храму безпосередньо на фронт ринкової забудови був неможливим в силу соціальних умов та обмежень з боку міської громади. Лише в XVII-XVIII ст. можна зустріти випадки, коли сакральні комплекси займають деяку частину або навіть весь відтинок бокової сторони ринку. В тих же випадках, коли безпосередній зв'язок між храмом та ринком виявлявся з деяких причин неможливим, то вона заповнювалась візуально-композиційним змістом (забезпечувалась орієнтація на ринок їх головних фасадів, а зв'язком виступав простір вулиці).

Визначено просторові зв'язки (лінійні, осьові та радіальні) між сакральними комплексами та містоформуєчими центрами, які в межах міста чітко демонструють принципове співпадіння з основними напрямками структуроформуєчого планувального каркасу міста.

В п. 3.3. Формування та розвиток планувальної та об'ємно-просторової структури сакральних комплексів як елементів оборони проаналізовано включення сакральних комплексів в систему оборонних споруд.

Типовим для суспільних відносин XV–XVI ст. є монастир-фортеця – різновид сакральних комплексів, розташованих на землях феодалів, які були важливими складниками в загальній системі оборони Волинського краю.

В монастирях-фортецях за принципом розташування на стратегічно вигідному місці, складом та конструкцією оборонних споруд простежено наступні закономірності їх розвитку та поступового ускладнення: 1) як і в замках оборонні споруди монастирських комплексів розміщувались по периметру двору;

2) у їх склад часто включали житлові, а іноді і культові споруди, пристосовані до оборони; 3) монастирські двори були відносно невеликі, а їх забудова вирізнялась щільністю; 4) при виборі місця для будівництва монастиря-фортеці переважав оборонний фактор – наявність природного захисту.

Однією з характерних особливостей оборонного будівництва є те, що церква, спеціально переобладнана та укріплена з метою поліпшення обороно-здатності, пристосовувалась до вимог оборони і знаходиться у складі укріплень (Зимно, Острог, Староконстантинів). В монастирях-фортецях можна прослідкувати пануючу у фортифікації тенденцію поступового переходу від нерегулярного розпланування оборонного ансамблю до регулярного.

Найчастіше для цього використовувалась лише верхня частина церкви. Іноді до оборони пристосовувалась вся споруда (Острог – Богоявленська церква).

В результаті з'ясовано місце сакрального комплексу в системі існуючої забудови (домінантне, автономне чи автономно-підпорядковане) від характеру якого залежить не тільки історично сформований образ населеного пункту, але й планувальна структура загалом.

У четвертому розділі „Структура сакральних комплексів як вияв взаємодії духовної та раціональної складових” проаналізовано типологічні риси сакрального комплексу,

обумовлені взаємовпливом духовних та раціональних чинників; об'ємно-просторове вирішення монастирських комплексів у зв'язку з їх змістом, завданням та додатковим функціональним навантаженням. Доведено, що їх композиційне розмаїття при індивідуальності кожного ансамблю об'єднане основними принципами закономірної побудови, яка залежить від конфесійної приналежності сакрального комплексу, основного напрямку діяльності та масштабності, а також наявності додаткового функційного навантаження.

В п. 4.1. Взаємозв'язок сакрального та профанного в об'ємно-просторовій структурі сакральних комплексів ? прослідковано та виявлено, що в процесі історичного розвитку храми набували ідеологічної ролі, а сакральні комплекси стають основними релігійними, духовними центрами та культурними осередками.

Сакральні комплекси завжди утворювали чітку ієрархічну систему, групуючись за певною ознакою та субординацією. Принцип ієрархії та „концентричного“ розташування забудови зустрічається в усіх сакральних комплексах, як в простішій складовій – соборі з келіями довкола нього та закінчуючи складним утворенням – лаврою.

Типологічні риси сакрального комплексу визначались його функційним призначенням, яке передбачало не тільки всі канонічно необхідні приміщення для богослужіння, але також і приміщення для світських служб та церемоній. Особливістю є те, що окремо взята функціональна структура довкола кожного центру може існувати автономно від інших. У кожній є зона релігійних служб з окремою церквою, зона проживання для визначеної групи священства та зона господарчих служб.

Значну роль в просторовій організації сакрального комплексу відігравала дзвіниця, яка несе структуруюче та інформаційне функційне навантаження. Дзвіниці, оскільки не мали канонічно визначених обмежень в орієнтації відповідно до сторін світу, розширювали композиційні можливості організації головного входу в комплекс і полегшували орієнтацію у просторі. Та не зважаючи на її художню виразність, композиційною основою сакрального комплексу залишався храм.

З'ясовано, що архітектурні форми в сакральному будівництві, які виникли як утилітарні, задовольняли функціональні потреби, конструктивні та технологічні вимоги, пройшли стадії естетичного засвоєння та утворили символічну знакову систему усталених канонічних незмінностей, яка забезпечує передачу програмованої семантичної та естетичної інформації в архітектурно-просторовій структурі сакральних комплексів. Встановлюючи канони, Церква, як інституція, дбає про те, аби зберегти богооткровенний зміст та істинне сакральне значення складових храму. Користуючись мовою архітектурних форм і засобів художньої виразності, вона висловлює ідеї про співвідношення божественного небесного і земного, розкриває християнські духовні істини, символічно відображає літургію.

В п. 4.2. Зв'язок просторово-планувальної структури сакральних

комплексів з функціональними програмами розглянуто архітектурно-планувальна композиція та змістовний склад сакральних комплексів. Виведено основні показники, які впливають на формування: початкова функція, вид діяльності; характер рельєфу, оточуючий ландшафт; розташування в населеному пункті; характер оточуючої забудови, її тектоніка; трансформації під час реконструкції та переобладнання. Попри важливість та значущість кожного з показників визначаючим фактором композиційного вирішення сакрального комплексу була їх діяльність, чи основна функція.

Різноманітність об'ємно-просторових рішень сакральних комплексів залежала від основного спрямування діяльності, та від масштабності (окремо споруджена церква, скит, монастир, лавра). Незалежно від додаткових функцій та супутніх навантажень провідною функцією сакрального комплексу є Богослужба, проповідь, таїнства і саме довкола них групуються решта з ними пов'язаних.

Дослідженням класифіковано за функційним призначенням споруди: культові (церкви, костели, каплиці), келії, трапезні, дзвіниці, сторожові башти, лікарні, типографії, школи, семінарії, колегіуми, готелі, споруди для перебування духовенства, майстерні, пекарні, кухні, складські приміщення. Кожній із споруд властиве своє визначене архітектурно-планувальне вирішення. При широкій різноманітності рішень архітектурно-просторової організації

сакральних комплексів можна виділити усталені композиційні прийоми, які пов'язують окремі споруди в ансамбль: так, для православних християнських конфесій властиве вільне планування і розміщення споруд, а для римо-католиків більш властиві компактні, блоковані схеми.

Виявлено чітку ієрархічну підпорядкованість всіх споруд відносно основної – церкви чи костелу, незалежно від конфесійної приналежності.

В п. 4.3. Архітектурно-планувальні, стилістичні та конструктивні особливості об'ємно-просторової структури сакральних комплексів проаналізовано формування внутрішньої об'ємно-просторової структури сакральних комплексів у взаємозв'язку з відповідними історичними, етнічними, соціополітичними та ідеологічними умовами.

З'ясовано, що різниця у розвитку храмобудування на сході та заході була пов'язана певним чином з використанням склепіння та куполу на сході та трансепту на заході. Зібранню віруючих та проведенню служб найбільш відповідав базилікальний простір, що й визначив подальший розвиток цього типу християнських храмів на заході. Показовою є генеза християнських храмів Волині, де виразно прослідковується тенденція перетину двох гілок архітектурної традиції - візантійської та західно-європейської, які свого часу виникли з одного джерела.

Сакральні комплекси східного (ортодоксального) обряду - конфесії, котра була основною для земель південно-західних давньоруських князівств включно до першої половини XVI ст., зводилися у візантійському, давньоруському стилі.

У відповідності до стильових переваг споруди, що зводились на Волині в XIV ст., могли бути віднесені до романо-готичних або ранньоготичних, XV ст. привнесло деталі, характерні для ранньої та розвинутої готики, а комплекси, що виникли протягом XVI-XVII ст., відмічені рисами ренесансного мистецтва, яке йшло через сусідні країни, – головним чином через Польщу, до складу якої на той час входила Волинь, Угорщина, Чехія.

В сакральних комплексах західного (латинського) обряду, як приходських костелів так і в монастирях різних католицьких орденів: домініканців, бернардинів, кармелітів, єзуїтів та інших, які чисельно зводилися в другій половині XVI ст., та особливо XVII ст., – внаслідок впровадження католицизму на волинських землях, прослідковується своєрідна трактовка ордерної системи та архітектурних форм італійського Відродження, хоча традиційний стиль – готика.

Довгий час, з кінця XVI ст. до 1773 р. в сакральному будівництві за масштабом та силою виразності провідні позиції належали ордену єзуїтів, котрий на той час володів не тільки великими матеріальними коштами, але і власною, добре налагодженою системою підготовки архітекторів, які, звичайно, були членами цього ордену (Я. Бріано, Б. Моллі, П. Гіжицький та інші).

В результаті визначено автохтонні прототипи сакральних комплексів історичної Волині (тринефні, шестистовпні з трьома абсидами, п'ятиверхі, або значно менших розмірів церкви вирішені у вигляді однефних об'ємів з напівкруглими, п'ятикутними або квадратними абсидами) та найбільш розповсюджені типи костелів ? трохнефні, чотирьох-, шести-, восьмистовпні базиліки з напівкруглими, трьох-, чотирьох-, п'яти-, шестигранними абсидами.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз джерельної бази предмету показав, що на сьогодні немає дослідження, яке цілісно та систематизовано відтворювало б особливості архітектурно-просторової організації сакральних комплексів історичної Волині. Залучення теоретичних богословських праць, узагальнення історико-бібліографічних, картографічного, іконографічних матеріалів та текстових джерел, зумовило застосування нової методики дослідження сакральних комплексів історичної Волині, яка поєднує формальну і богословську логіку.
2. Встановлено основні етапи еволюції сакральних комплексів історичної Волині, зумовлені своєрідністю історичного, економічного, релігійного розвитку регіону, його геополітичним розташуванням, історико-політичною ситуацією, що обумовила. Встановлено закономірності між змінами конфесійної приналежності сакральних комплексів та змінами їх архітектурно-просторової структури: прийняття християнства (X ст.), перехід в Унію (XV–XVIII ст.), повернення у православ'я (XIX ст.) після приєднання до Росії). З'ясовано, що для досліджуваного регіону є характерним сплав автохтонних традицій української архітектури з впливами польської та російської будівельної культури на тлі постійно діючих впливів західноєвропейських архітектурних шкіл.
3. Встановлено, що архітектурна та урбаністична генеза сакральних комплексів відбувалася під впливом та у взаємозв'язку з державотворчими, релігійними, суспільними та соціальними процесами. На формування сакральної архітектури Волині впливали духовні та світські чинники, серед яких розрізняються: фактори формування (постійно-діючі, які мали сутнісний засадничий вплив): богословсько-теологічні, традиційні, канонічні, природні та містобудівні; фактори перетворення (змінні – тимчасові, які несли індивідуалізуючий вплив): історичні, політичні, конфесійні, соціально-економічні, культурні, ідеологічні.
4. Виявлено просторові взаємозв'язки сакральних комплексів з основними містоформуючими центрами – адміністративними (замком), торговими (ринковою площею), соціокультурними (просвітницькими), які видозмінювалися від домінантної до автономно-підпорядкованої.
5. Встановлено, що всі без виключення монастирі-фортеці формувались на місці давніх укріплених поселень, храмів, скитів і відображали загальні закономірності розвитку військового зодчества. В систему оборонних споруд часто включалась і церква, в якій оборонну функцію виконували лише верхні яруси та вежа-дзвіниця.

6. Доведено, що архітектурно-просторова організація сакрального комплексу, у співвідношенні форми та змісту, відображає ідею вселенськості християнської церкви. При цьому Церква, визначаючи архітектурно-просторову організацію сакрального комплексу, зумовлену богословськими чинниками, не нав'язувала своїх мистецьких уподобань; відтак домінуючий вплив на формалізацію архітектурної мови та її стилістичну артикуляцію мали, відповідно до історичної епохи, чинники архітектурно-мистецькі.
7. Встановлено основні принципи композиційної побудови сакральних комплексів історичної Волині: центричний, глибинний, автономно-підпорядкований, спіралевидний (ортодоксальні храми), та блочний симетричний і блочний асиметричний (католицькі храми).
8. Встановлено автохтонні прототипи сакральних комплексів історичної Волині (тринефні, шестистовпні триабсидні, п'ятиверхі, однефні одноабсидні з напівкруглими, п'ятикутними або квадратними абсидами), які з'явилися на Русі разом із затвердженням християнського віровчення; виявлено стилістичні впливи східної та західної архітектури.
9. Виявлено найбільш розповсюджені типи костелів ? тринефні, чотири-, шести-, восьмистовпні базиліки з напівкруглими, три-, чотири-, п'яти-, шестигранними абсидами. Значно рідше зустрічаються костели однефні, прямокутні з напівциркульною, квадратною абсидою, а також костели на плані рівнораменного хреста з боковими нефами нижче центрального та напівкруглою, квадратною абсидою.
10. З'ясовано, що формування сакральних комплексів історичної Волині відбувалося не через прямі запозичення сформованих в сусідніх європейських державах стилів, а шляхом поетапного історичного розвитку місцевих архі-тектурних традицій та асиміляції впливів країн Центральної, Західної та Східної Європи. Спростовано тезу щодо прямих запозичень архітектурно-стилістичних компонентів архітектурно-планувальної структури та архітек-турної стилістики.
11. Виведено особливості відображення богослужбового та богословського змісту, канонічних традицій в структурі та в символічному значенні сакрального комплексу, підпорядкування його семантики канонам проведення богослужіння, обрядових дійств та формування відповідного простору з відповідним предметним середовищем і художнім оформленням. на які вплинуло розташування між сходом та заходом, як в геополітичному так і конфесійному контексті.
12. Виявлено, що через канонічні традиції побудови храму та символіку його архітектурних форм розкриваються основні положення богословського розуміння феномену сакрального простору. При цьому слід враховувати відмінне сприйняття храму різними реципієнтами – віруючими, прихожанами, туристами, архітекторами, священнослужителями.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України

1. Гнатюк Л. Дослідження монументального будівництва на терені Великої Волині в ХІХ-ХХ ст. / Гнатюк Лілія // Архітектурна спадщина України: зб. наук. пр. – Вип. 3. – ч. 2. / за ред. В. Тимофійенка. – К.: Українознавство, 1996. – С. 117-129.

2. Гнатюк Л. Архітектурна форма та об'ємно-просторова організація сакральних комплексів та споруд, як прояв релігійної сутності (особливості композиційної побудови відповідно до функціональної структури) / Гнатюк Лілія // Теорія та історія архітектури та містобудування. – К.: НДПІАМ, 2005. – С. 22–40.
3. Гнатюк Л. Монастирі-фортеці в оборонній структурі Волині / Гнатюк Лілія // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Науково-технічний збірник. – Вип. 16. – К.: КНУБА, 2006. – С. 283–291.
4. Гнатюк Л. Храми пристосовані до оборони / Гнатюк Лілія // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Науково-технічний збірник. – Вип. 17. – К.: КНУБА, 2007. – С. 112–117.
5. Гнатюк Л. Конфесійна приналежність і формування та розвиток сакральних споруд історичної Волині / Гнатюк Лілія // Українська академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці. – Вип. 15. – К., 2009. – С. 169–176.
6. Гнатюк Л. До питання реконструкції палацово-паркового ансамблю Д.Трощинського в Кагарлику на Київщині на засадах філософської концепції «екології душі» / Гнатюк Л., Никоненко Т. // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Науково-технічний збірник. – Вип. 23. – К.: КНУБА, 2010. – С. 60–68.
7. Гнатюк Л. Особливості дизайну середовища реколекційних центрів / Гнатюк Л., Моїсєєв Г. // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Науково-технічний збірник. – Вип. 24. – К.: КНУБА, 2010. – С. 23–32.

Статті в інших виданнях

1. Гнатюк Л. Царство Бога: Біла Криниця // Україна. – 1994. – № 7. – С.32–34.
2. Гнатюк Л. Національне зодчество: Пам'ятки християнства на Волині. // Українська культура. – 1996. – № 1. – С. 32–33.
3. Гнатюк Л. Монастирі та храми в системі оборонних споруд середньо-вічної та ранньомодерної Волині // Релігія і церква в історії Волині. Зб. наук. праць. – Кременець, 2007. – С. 239–248.

Матеріали дисертації доповідалися на наукових конференціях:

1. Гнатюк Л. Дещо з історії культового будівництва на терені Луцької єпархії (до та після Унії 1596р.) / Гнатюк Лілія // Тези конференції «Архітектура Волині: історія та сучасність». – Луцьк, 1992. – С. 34-36.
2. Гнатюк Л. “Волинские епархиальные ведомости”, як джерело вивчення релігійної ситуації на Волині / Гнатюк Лілія // Тези міжнародної наукової конференції «Волинь і Волинське зарубіжжя». – Луцьк, 1994. – С. 62–64.
3. Гнатюк Л. Основи науково-методичного підходу до реставрації пам'яток культури з урахуванням їх еволюції / Гнатюк Лілія // Тези Третьої науково-практичної конференції [„Геометричне та комп'ютерне моделювання: енергозбереження, екологія, дизайн“]. – № 4 (30). – Сімферополь –Алушта, 2006. – С. 267–271.

4. Гнатюк Л. Сакральні будівлі у просторово-планувальній структурі міст Волині. Роль, місце та місцезнаходження монастирських комплексів в містобудівельній структурі / Гнатюк Л. // Праці VIII міжнародної наук.-техн. конференції [„Авіа-2007“]. ? К.: НАУ, 2007. ? С. 43.12–43.13.

5. Олійник О Сакральний простір міста / Олійник О., Гнатюк Л. // Старий Луцьк: праці наукової конференції „Любартівські читання“. – Вип. V. – Луцьк, 2010. ? С. 322–334.

АНОТАЦІЯ

Гнатюк Л.Р. Архітектурно-просторова організація сакральних комп-лексів історичної Волині. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури за спеціальністю 18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. – Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури. – Київ, 2010.

В дисертаційній роботі, присвяченій проблемі генези та історичного розвитку сакральних комплексів, на основі проведеного історико-архітектурного аналізу виявлено, що сакральні комплекси історичної Волині відповідають визначеним канонам храмового зодчества, і разом з тим, мають свої відмінні риси, пов'язані з національними традиціями та регіональними особливостями становлення християнства як державотворчої релігії на досліджуваному терені.

Викладено результати комплексного аналізу історико-архівних джерел та натурних досліджень, виявлених в архівах Польщі, Росії, України.

Проаналізовано та систематизовано архітектурно-планувальні, об'ємно-просторові, стилістичні, функціональні особливості, композиційні та семантичні аспекти формування сакральних комплексів історичної Волині.

Узагальнено результати системно-теоретичних досліджень ретроспективного аналізу сутнісних, канонічних, історичних, політичних передумов формування сакральних комплексів.

Запропоновано концепцію хронологічної еволюції структури сакральних комплексів у хронологічному інтервалі XI-XIX ст. у взаємозв'язку зі зміною конфесійної приналежності та проведено диференціацію формоутворення відповідно до конфесійних вимог.

Представлено основні композиційні особливості розміщення сакральних комплексів у просторово-планувальній структурі міст, взаємозв'язки з основними містоутворюючими центрами, формування та розвиток архітектурно-просторової організації сакральних комплексів як ключових елементів оборони.

Виявлено, що функційна характеристика духовних утворень визначається процесами, які розподіляються на головні та другорядні, проте перебувають в різноманітних зв'язках між собою, вибудовуючи чітку ієрархію духовних та прагматичних аспектів.

Виведено основні показники, які впливають на формування сакрального комплексу: початкова функція, його діяльність; характер рельєфу, оточуючий ландшафт;

розташування в населеному пункті; характер оточуючої забудови, її тектоніка; перепрофілювання, реконструкції та переобладнання.

Доведено існування автохтонної традиції і власного вектору розвитку сакральних комплексів Волині, зважаючи на особливості геополітичного розташування між Сходом і Заходом у зоні зіткнення двох різних культур.

Спростовано тезу щодо прямих запозичень архітектурно-стилістичних компонентів архітектурно-планувальної структури та окремих елементів декору.

Ключові слова: архітектурно-просторова організація, історична Волинь, сакральний, комплекс, структура, генеза, конфесія, монастир, храм, дзвіниця.

АННОТАЦИЯ

Гнатюк Л. Р. Архитектурно-пространственная организация сакральных комплексов исторической Волыни. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата архитектуры по специальности 18.00.01 – Теория архитектуры, реставрация памятников архитектуры. – Национальная академия изобразительного искусства и архитектуры. – Киев, 2010.

В диссертационной работе, посвященной проблеме исторического развития сакральных комплексов, на основе проведенного историко-архитектурный анализа выявлено, что сакральные комплексы исторической Волыни отвечают канонам храмового зодчества, и при этом, имеют свои отличные черты, связанные с национальными традициями и региональными особенностями.

Изложены результаты комплексного анализа историко-архивных источников и натуральных исследований, выявленных в архивах Польши, России, Украины.

Предложена концепция хронологической эволюции структуры сакральных комплексов в хронологическом интервале XI-XIX в. во взаимосвязи с изменением конфессиональной принадлежности, проведена дифференциация формообразования соответственно требованиям различных деноминаций.

Представлено основные композиционные особенности размещения сакральных комплексов в пространственно-планировочной структуре городов, взаимосвязи с основными центрами города, архитектурно-пространственная организации сакральных комплексов как элементов обороны.

Ключевые слова: архитектурная, пространственная организация, сакральный, комплекс, конфессия, монастырь, храм, колокольня.

ABSTRACT

The Architectural and Spatial Organization of Sacred Complexes of Historical Volyn'. – by Liliya Gnatyuk. Typescript.

The thesis submitted in fulfillment of the requirements for the degree of Candidate of Architecture, specialty 18.00.01 (Theory of Architecture, Renewal of Architectural Monuments), The National Academy of Fine Art and Architecture, Kyiv, 2010.

Dissertation addresses the issues of the genesis and historical development of sacred complexes of historical Volyn'. It shows, on the basis of the historical and architectural analysis, that the sacred complexes of historical Volyn' were constructed in accordance with the canons of temple architecture and, at the same time, they have their characteristic features related to national traditions and regional peculiarities that appeared in the process of the formation of Christianity as a religion related to the national development specifically in the territory under the investigation.

The paper provides the results of the comprehensive analysis of historical and archival documents found in archives of Ukraine, Poland and Russia, as well as field researches.

It systematizes architectural, planning, spatial, stylistic, functional, compositional and semantic aspects of the formation of sacred complexes of historical Volyn'.

It summarizes the results of system and theoretical researches of the retrospective analysis of essential, canonical, historical, and political preconditions of the formation of sacred complexes.

It suggests the concept of the chronological evolution of the structure of sacred complexes during XI-XIX centuries in the correlation with the change of denominational belonging and differentiates of the formation pursuant to requirements.

The paper describes main compositional characteristics of the location of sacred complexes in the structure of cities, interrelations with major city-forming centers, the formation and development of sacred complexes as defensive outposts.

It states that the functional characteristic of sacred complexes is defined by the processes which, though classified into primary and secondary ones, are interconnected and, hence, build the strict hierarchy of spiritual and pragmatic aspects.

The paper provides the main characteristics that have an effect on the formation of a monastery complex. These characteristics include the original purpose (function) of the building; a relief nature; surrounding landscape, the location of the complex within the community, the nature of the site development and its tectonics; the change of the complex function and reconstruction of the building due to historical reasons.

It proves the existence of the autochthonous tradition and genuine vector of the development of sacred complexes of Volyn' considering the specifics of geopolitical location between East and West in the area where two different cultures meet each other.

The paper confutes the statement concerning the direct borrowings of architectural and stylistic components of the architectural and planning structure and some elements of decor.

Key words: architectural and spatial organization, historical Volyn', sacred complex, structure, genesis, denomination, monastery, church, cathedral, bell tower.

Підп. до друку 10.08.10. Формат 60x84/16. Папір офс.

Офс друк. Ум. друк. арк. 1,16. Обл.-вид. арк. 1,25.

Тираж 100 пр. Замовлення № 170-1.

Видавець і виготовлювач

видавництво Національного авіаційного університету «НАУ-друк»

03680, Київ–58, просп. Космонавта Комарова 1.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 977 від 05.07. 2002